

ПОКРЕТ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА У БЕОГРАДУ

Светозар Марковић је у чланку *Како су нас васпитавали* дао једну врсту своје аутобиографије, приповедачки насликавши оно примитивно стање школовања у Србији кроз које је прошао. У тој исповести, писаној са врло јаком опсервацијом и, смислом и даром за живописно сликање конкретног и за исповедање доживљеног, Светозар Марковић је приказао и стање у студентском животу београдске Више школе у време пре његовог одласка на школовање у Русију.

Илустровао је то стање тамним критичким бојама: „Ја сам оставио скамије Велике школе у оно време кад чувени штапови, цилиндри и огртачи великошколаца достигоше свој вршак, кад све каване у околини Велике школе беху напуњене „правницима“ (философи и техничари нису били тако познати београдској публици); сви астали за картање беху заузети ђацима, а на биљару нико не могаше добити реда од великошколаца. То време добро је познато Београђанима и оним мојим друговима што се учише у то доба. То је време изазвало ону пословицу: „Ђака и солдата у кућу не пуштај!“ Ја се с грозом сећам тога времена. Већа половина омладине у Великој школи провођаше једну трећину свога времена у диму каванском; осниваше се дружине не с циљем изражања, већ да се посећују „мајдани“, најбољи таленти, који би у другим приликама били од вајде и себи и своме раду, умираху умно и физички у тој смрадној атмосфери. Срећан случај избавио ме је из загушљиве среде и довео на чисти божији ваздух.“

Вративши се са студија из Русије, Светозар Марковић је наишао на знатне промене у животу београдских великошколаца. Новембра 1867 основана је

на београдској Вишој школи дружина *Побратимство*, а потстицај за ово оснивање дала је друга скупштина Уједињене омладине српске, одржане у Београду. Покрет Уједињене омладине српске активизирао је београдске великошколце, учинио је да се они страсније заинтересују за питања своје савремености. Први одлучан корак Светозара Марковића по повратку у Београд, био је извлачење београдских великошколаца испод утицаја политичких вођа и идеолога либералне странке, и упућивање београдских омладинаца на друштвени смисао њихове опозиционе борбе, на социјалистичке идеје. Његова крепка, једра, језгровита убедљива реч чинила је своје. Уз то и његов велики таленат за организовану акцију.

Београдско радништво је неразвијено, индустрискога заправо у томе моменту у Београду и нема, па Светозар Марковић води пропагандну акцију међу занатлијама, ствара у њиховим редовима прва језгра социјалистичких заједница и покреће у Београду 1 јуна 1871 први социјалистички лист на Балкану *Раденик*. На тај начин успоставља два велика политичка пункта у Београду, међу собом повезана, за своју активност, београдску Велику школу и трибину која први пут у Београду развија црвену заставу као пролетњи весник социјалистичког покрета у Србији.

Идеологију коју је Светозар Марковић изграђивао под утицајем руских социјалиста Чернишевског, Писарева, Лаврова и Доброљубова, уноси за врло кратко време у редове београдске интелектуалне и занатлиске омладине. Поред *Побратимства* које је привржено идејама Светозара Марковића, на Великој школи оснивају се тајни кру-

жоци на којима се претресају чланци из *Раденика*, помоћу којих се овај лист, као и брошура Светозара Марковића преносе у шире слојеве становништва Србије и Војводине. У једном таквом кружоку као одушевљени присталица идеја Светозара Марковића налазио се и писац Милован Глишић који је због пропаганде Марковићевог покрета био и ухапшен. Покрет Светозара Марковића хватао је све дубљег корена у редовима београдске великошколске омладине, усмеравао њене акције у духу социјалистичких идеја, а у исто време и њено интересовање за материјалистичке погледе, на свет како у науци, тако и у литератури.

У дружини **Побратимство** истакнуто је као начело: *узајамно обавештавати се. Обавештавати се о расту и развоју науке, јер „људско друштво неће боље бити нити ће се изравнати провала која раздваја богаташа и сиромаха, великог и малог, све догле до год кроз свеколике слојеве народа не провеје дух науке, видела и свести.“* Покрет Светозара Марковића отвара нове видике. Он је пун свежине, полета, младости. Под његовим дахом наука није више мртва материја, нити је тајна у коју могу да буду посвећени само изабрани интелектуалци. Покрет Светозара Марковића започиње борбу за демократизацију науке. Његова парола је: наука народу, а у тој пароли садржана је и просветитељска борба против заосталости. Покрет Светозара Марковића на својим првим, још младићким, још недовољно сазрелим корацима социјализма без ширег и сигурнијег тла радничке класе, придао је великог значења буђење свести у народу.

Покрет Светозара Марковића даје потстицај и за живо интересовање београдских научника за нове тековине науке на материјалистичкој бази. Борба против мистике и схоластике започиње оштрије у области науке, борба против празноверја и верске затуцаности у области васпитања омладине и у ширим слојевима народа. Наука добија високо значење, научна мисао високу цену у покрету Светозара Марковића, и то научна мисао не статична, већ динамична

и дијалектичка, она која открива нова сазнања, и указује на нове путеве друштвеног прогреса.

У покрету Светозара Марковића даје се нови курс и развоју књижевности у Србији. Чланци Светозара Марковића *Певање и мишљење, Реалност у поезији*, свраћају стваралачки поглед писца на друштвену стварност Србије, на обавезу према истинитом приказивању њеног живота. Писци који пролазе кроз Велику школу у Београду, задржавају у својим новим продорима у литературу утицаје покрета Светозара Марковића.

Покрет Светозара Марковића развија критику, у првом реду друштвену критику. То је једна од полазних тачака његовог продирања, његових освајања како омладине, тако и широких слојева српског народа. Светозар Марковић се већ од првих дана своје акције бори за искрену, отворену и принципијелну критику. Његова критика поседује све елементе социјалистичког мишљења у ставу и изражајним средствима. Она није оружана марксистичким научним оруђима, али су њена средства таква да у великој мери одговарају марксистичкој критици. Светозар Марковић излази пред јавност аргументима заснованим на чињеницама, разложен је, у полемици оштар, али иако млад, не пушта темпераменту и страстима на вољу, није субјективан. Принципијелан је када полемише и са непријатељима свога покрета. Реч његове критике је убедљива и сугестивна. Сугестиван је и својим стилем који је у изразу крепак, јасан, логичан. У Светозару Марковићу може се видети оснивач такозваног београдског стила. Његови најљући противници, као критичар Љубомир Недић, садрже у изражавању критике својства стила Светозара Марковића.

Немири на београдској Великој школи разбуктавају се у време покрета Светозара Марковића. Влада и полиција употребљавају драстичне мере. Кажњавају се студенти, присталице покрета Светозара Марковића телесним казнама и прогонством из Београда. Искључује се већи број студената, а такође и неки наставници са Велике школе у Београду.

Велика школа у Београду постоје прво огњиште буне против полициског насиља и терора, прва слободарска трибина на којој омладина борбено иступа, залажући се за нове идеје друштвеног прогреса. Омладина се на тој трибини васпитава да цени високе идеале и да их страшно усваја; да се свим срцем залаже за интересе народа и за друштвени прогрес и да се у таквој борби жртвује. Огњиште револуционарне етике поставља покрет Светозара Марковића у Великој школи. Оно ће се разгоревати током идућих деценија, да се са највећом снагом разбукти у студентским демонстрацијама и бунама против монархистичке диктатуре и фашизма. Београдски универзитет светлиће својим уделом у борби пролетаријата, светлиће својим уделом у Народноослободилачком рату и револуцији. Корени ове револуционарне свести и акција београдске универзитетске омладине налазе се у покрету Светозара Марковића.

Семе пролетерске револуције налазило се у листу *Раденик* који је покренуо 1871 у Београду Светозар Марковић, а издавао га је и за њега одговарао инжењер Ђура Љотић. То је био гласник истине о србијанском друштву. Појавио се у време тешке и мрачне реакције, економске, политичке и интелектуалне поробљености. У штампи је суверено владала хипокризија либерала, најамничка служба монархији. У Европи се тада одигравају драматични догађаји. Париска комуна и њени бурни одједи. Док је борба Париске комуне била у току београдска њифтинска чаршија је изражавала велику забринутост за своје поседе. А када су дошле вести о угушењу париске побуне, провалила је и у Београдску штампу клеветничка хајка, која је свим силама лажи давала полршку европској реакцији. Светозар Марковић се у листу *Раденик* побунио против те клеветничке хајке. Написао је веома снажне и веома храбре чланке: *Погибија Париске Комуне, Париска Комуна и Интернационала, Бели терор*. Бранио је Париску комуна од покушаја обмане да је она порушила и попалила Париз. Демаскирао је хипокризију реакције, њена правдања злочинства и насиља

вршена над народима. Светозар Марковић је свим својим срцем, целим својим бићем био уз париске побуњенике. Објаснио је србијанским читаоцима праведне узроке њихове побуне: „Онај који је радио најфинију свилу и кадифу није имао ни честите кошуље; онај што је зидао најлепше палате, чуда од уметности зидарске, није имао куд ни главу да склони; онај што је радећи у многобројним фабрикама стварао сва блага образованог света није имао да се честито наједе хлеба...“ Објаснио је србијанским читаоцима и улогу Интернационале. Прозрео је методе европске реакције у фалсификовању чињеница, у употреби најопскурнијих средстава помоћу којих су сејане лажи и обмане о Париској комуни. Ласалову изреку:

Сл. 1 — Светозар Марковић као студент.

лаж је велика европска сила, ставио је на чело чланку *Париска Комуна и Интернационала*.

Борац за истину, уносио је нов морал у србијанску штампу. Од њега ће потећи она пожртвована ангажованост слободоумних интелектуалаца и писаца Србије да се интегрално заузимају за победу истине, за част и достојанство пера. Храброст мисли је нераздвојна са њеним прогресом у Марковићевим текстовима посвећеним Комуни. У његовим мислима постоји контакт, још у првој фази, још врло примаран, са идејама Интернационале. Но његова критика мародерства, ликована крвника над погибијом париских устаника је зрела, убедљиво способна да сагледа појаве у друштву, и у њиховој целини и у коренима.

Чланак *Бели терор* је револт Марковићевог слободарског духа против мрачне реакције на терену Србије његовог доба. Тај чланак има одељака који припадају нашој класици. Он је јасно, прецизирао и речито осветлио појам белог терора као моралног убијања клеветом и лагањем. Демаскирао је корупцију штампе и повезао је са насиљима и злочинима чињеним од стране власника. „Српској публици добро је позната она компанија пробисвета, без отаџбине, без знања, без поштења — компанија која се продаје сваком власнику,“ писао је непоштедно Светозар Марковић у том чланку... „Све људе који су тражили ма наблажије поправке у нашој окорелој бирократској системи државној, они су називали црвењацима, јакобинцима, анархистима који хоће да упропасте земљу итд... Лаж и клевета — то је њино оружје...“ Та компанија која се приудружила хајци европске реакције против Париске комуне окренула је ово своје оружје против Светозара Марковића и његових присталица. „Али ево јавише се млади људи на пољу српске журналистике и они почеше да износе нова начела која се пре нису износила у српској књижевности. Пробисветска компанија са својим бесконачним брбљањем о слободи и напретку српског народа уплаши се — за своје џепове. Она је видела да ће се брзо показати како је ништавна, празна,

водњикава, а поврх тога крајње себична и развратна, сва њена проповед српском народу. Она је морала увидети да има пред собом противника кога није очекивала и за кога није спремна. У свом страху покушала је да сатре ову нову појаву у самој клици...“

Светозар Марковић је прозрео метод насиља над човеком, створен од стране србијанске реакције и визионарски га је видео у будућности. Обраћајући се реакционарима у чланку *Бели терор*, он им је лаконски сажето дао трајно обележје. Рекао им је: „С језуитским лукавством ви сте скопчали азијатску свирепост“. У овој класичној изреци Светозара Марковића огледао се сваки терор, и капиталистички, и династички, и профашистички, и онај отворено фашистички.

Слободарски и истинитољубив дух Светозара Марковића није подносио лаж, хипокризију, превртљивост карактера. Личност Светозара Марковића зрачила је хуманошћу у чланцима посвећеним *Париској Комуни*. Он је париске устанике приказао као честите, правдољубиве људе, као људе светлих карактера и широке у заштитима људских живота и чувању човековог уметничког дела. Интернационали је дао пресудан историски значај за људски род и бранио је њену људску и моралну неприкосновеност. Светозар Марковић, првоборац социјализма, у овим чланцима посвећеним *Париској Комуни* постављао је такође и етичке темеље борби социјализма. Његова реч је била отворена, искрена, мужевна, бескомпромисна када су у питању истина и правда. Етичка снага речи Светозара Марковића ушла је и у дух његовог покрета, а из његових редова прешла у наслеђе свих оних који су се искрено и поштено борили против династичких и капиталистичких диктатура. Јасноћа, одређеност и карактерност његових речи постаће битни састојци слободоумља у Србији.

У листу *Раденик* поставио је радничко питање. Такав наслов и носи један његов чланак. Побуде за постављање тога питања дали су Светозару Марковићу одједи устаника у Паризу. Писао је у уводу тога чланка: „Крвава борба

у Паризу изазвала је код нас чудновате појаве. Свуда вичу писмено и усмено на неко страшило „комунизам“, а не знају ни сами шта је то. Чућете често у кафани, на улици или шеталишту: „Шта, зар ја стекао, а он — лењштина, који ништа нема и ништа не ради, да дође па да дели са мном? Ја сам радио и

Сл. 2 — Светозар Марковић после студија.

криво заслужио, а они су разбојници, скитнице, паликуће“ и тако даље, сви придеви који су из новина позајмљени, као да је у Београду друштвена револуција, а не у Паризу. Ми смо већ казали да нема никакве науке под именом „социјализам“, „комунизам“ и тако даље која би проповедала пљачку и отимање — нити је икада било. Међутим има у друштву неправде, пљачке, тираније, робовања, мржње, освете, борбе, клања, паљевина итд.“

Он је отварао путеве социјалистичким погледима на односе капитала и рада, на положај пролетаријата и њего-

ву борбу. Наравно, као првоборац, у неразвијености економских и друштвених прилика у Србији, а сам у великој мери самоук, морао је упасти у заблуде. Веровао је да ће се у Србији моћи заобићи капиталистички период стварањем задруга на селу као основима социјалистичког друштва. Но он је радничко питање поставио и то не само као економиста и социолог, већ у првом реду као идеолог и борац за права човека. Лист *Раденик* је основан у сред необично снажног притиска реакције на јавни живот србијанског друштва као огњиште револуционарне мисли у Србији. То огњиште дало је са своје стране сјај слободарском Београду и значило је у исто време постављање и живе, активне везе између радништва и београдске напредне интелигенције.

Светозар Марковић није био само идеолог. Он је тежио да своје идеје повеже са делом, са животном праксом. Увиђао је велики значај идејног оружаног социјалистичког борца и велики значај морала његове личности. Исповедао је да социјалиста не сме бити књишки човек, да он мора живети и радити у масама, да би му путем образовања и путем делања у маси идеје социјализма прешле у крв. Због тога је социјалистичку штампу водио као непосредну преписку, кореспонденцију са читаоцима, као средство за непосредни контакт и разговор са масама у духу друштвеног прогреса. У листу *Раденик* била је отворена рубрика која је одржавала сталну везу са дописницима из унутрашњости Србије. Дописници су својим језиком, непосредно, описивали локалне прилике места и крајева у којима су живели. Дописништво се гранало, и према његовој све чешћој појави у листу *Раденик* могло се видети све интензивније ширење покрета Светозара Марковића.

Лист *Раденик* поставио је себи за задатак да верно обавештава о свим важнијим догађајима у земљи и иностранству своје читаоце. Поред чланака Светозара Марковића о Париској Комуни, обавештавао је своје читаоце о хапшењима и суђењима чланова Комуне у Паризу уз протест против нечасних средстава којима се париски суд служио

да најпре оклевета окривљеног, подмећући му да је деловао као страни агент. Доносио је и извештаје који су долазили из главног интернационалног савета о грађанском рату у Француској. Обавештавао је читаоце верно и о процесу који се у то време подигао против нихилиста, против Нечајева, залажући се да јасно одвоји праву револуционарност, од фразерске и фингиране (Чланак Св. Марковића: *Руски револуционари и Нечајев*).

Лист је доносио и верне извештаје о раду Народне скупштине, што је унело велико узнемирење у редове народних посланика. Владини посланици захтевали су да се известиоцу *Раденика* не дозволи приступ на седнице Скупштине. Поједини посланици којима није никако ишло у главу толика слобода штампе тражили су драстичне мере против *Раденика*. Овај лист је стајао корумпираним, реакционарним посланицима, онима који су у власти гледали самовлашће, као кост у грлу. Инстинктивно су осећали опасност од појаве *Раденика* и разгоревање слободне и независне, истинољубиве друштвене критике у њему.

У *Раденику* је објављен позив на шесту редовну скупштину Уједињене омладине српске, који је потписао претседник Др. Лаза Костић и тајник Миша Димитријевић. У чланку *Пред омладинску скупштину* Светозара Марковића оцртавале су се контуре разлаза Светозара Марковића и његових присталица са претставницима либерала, заинтересованих у покрету Уједињење омладине српске. Виђен је главни узрок немоћи омладине у томе што она сама није уједињена једним уверењем. „Она хоће да проповеда духовно јединство српског народа, а сама није духовно уједињена,“ нити има израђена општа начела о човеку и друштву, узвишено, опште гледиште, на све појаве у животу српског народа.

Светозар Марковић је устао против фразерства и лицемерства либерала, откривајући код њих велики раскорак између речи и дела, а то је била такође једна од његових крупних заслуга. Марковић је тражио од омладине дубоко уверење у истину својих начела, утицао на њу да поставља себи одређене задатке и да их извршује. Полагао је основе како идеолошкој, тако и практичној револуционарној борби. Спајао је у себи дух и машту визионара који поетски сагледава ново доба и дух реалног организатора који долазак тог доба делањем припрема.

О томе говори и Програм који је објавио у *Раденику*, а у коме су означена права народа и права начела борбе за социјализам, историски условљена друштвеним и економским стањем Србије, као и процесом политичког и научног образовања код протагониста који су та начела постављали. Њихов први продор био је страстан, одлучан и учињен с великом вером у праведност ствари и са великим самопоуздањем. У чланку *Политички и економски положај радничког сталеза у Србији* Светозар Марковић је урезао ту веру у ове речи: „Надамо се тврдо да неће дуго проћи и интернационална пропаганда брзо ће се развити у Србији, и интернационална организација обухватиће и омладину, трговачке и занатлиске заједнице народа...“

Године 1872 Светозар Марковић је принуђен да се склања из Београда, јер му је претила опасност да буде ухапшен. Лист *Раденик* је неко време излазио без његовог присуства, па је од стране политичких власти укинут. Но покрет Светозара Марковића великом силом се разгорео у Београду и Србији, Марковић је надахнуо борбу за социјализам, отворио јој пута, извршио први снажан и одважан продор њених идеја.

LE MOUVEMENT DE SVETOZAR MARKOVIĆ À BELGRADE

V. GLIGORIĆ

Dans son article «Comment on nous a élevés» Svetozar Marković donne une sorte d'autobiographie, où il montre l'état primitif des écoles de Serbie d'alors. Dans ce récit écrit avec beaucoup d'observation, de sens et de talent, il raconte aussi la vie des étudiants de la Haute Ecole de Belgrade au moment où il partit lui-même étudier en Russie.

C'est ainsi qu'il illustre cette situation avec des couleurs critiques: «J'ai quitté les académies de la Haute Ecole à l'époque où les célèbres cannes, les hauts-de-forme et les cache-col des étudiants de cette école atteignaient tout leur éclat, où tous les cafés autour de la Haute Ecole étaient pleins de «juristes» (les «philosophes» et les «techniciens» étaient moins connus du public belgradois d'alors); toutes les tables de jeu étaient occupées par des étudiants, et, au billard, personne ne pouvait jouer à cause d'eux. Cette époque est bien connue des Belgradois et de mes nombreux camarades qui étudièrent à cette époque. C'est cette époque qui vit naître le proverbe: «Ni étudiant, ni soldat dans la maison!» C'est avec angoisse que je me rappelle cette époque. La plupart des jeunes gens de la Haute Ecole passait un tiers de son temps dans la fumée des cafés; on forma des clubs non dans le but d'éduquer, mais pour se consacrer à la «mine», et les meilleurs talents qui, ailleurs auraient été d'une grande utilité, mouraient intellectuellement et physiquement dans cette atmosphère puante. Un heureux hasard me fit sortir de ce milieu étouffant et me mit à l'air frais et pur.»

En revenant de Russie, Marković trouva des changements sensibles dans la vie des étudiants belgradois. En novembre 1867, fut créé le groupe «Pobratimstvo», dont l'initiative revient à la deuxième réunion de l'Union de la Jeunesse Serbe. Ce mouvement poussait les étudiants belgradois à s'intéresser davantage aux problèmes de leur époque. Le

premier pas de Marković à Belgrade après son séjour en Russie, fut de tirer les étudiants de l'influence des chefs politiques et des idéologues du parti libéral et de les diriger vers les questions sociales et les idées socialistes. Sa parole ferme et vigoureuse, concise et convaincante faisait son chemin. Y contribuait également son grand talent pour l'action organisée.

Le prolétariat belgradois d'alors n'était pas développé, le prolétariat industriel n'existait même pas; Marković fait sa propagande alors parmi les artisans et y forme le premier noyau socialiste, lançant le 1er juin 1871, à Belgrade, le *Radenik*, le premier journal socialiste des Balkans. Il crée ainsi à Belgrade deux grands centres politiques reliés entre eux — la Haute Ecole de Belgrade et la tribune du haut de laquelle il déploie pour la première fois drapeau rouge comme messenger printannier du mouvement socialiste en Serbie.

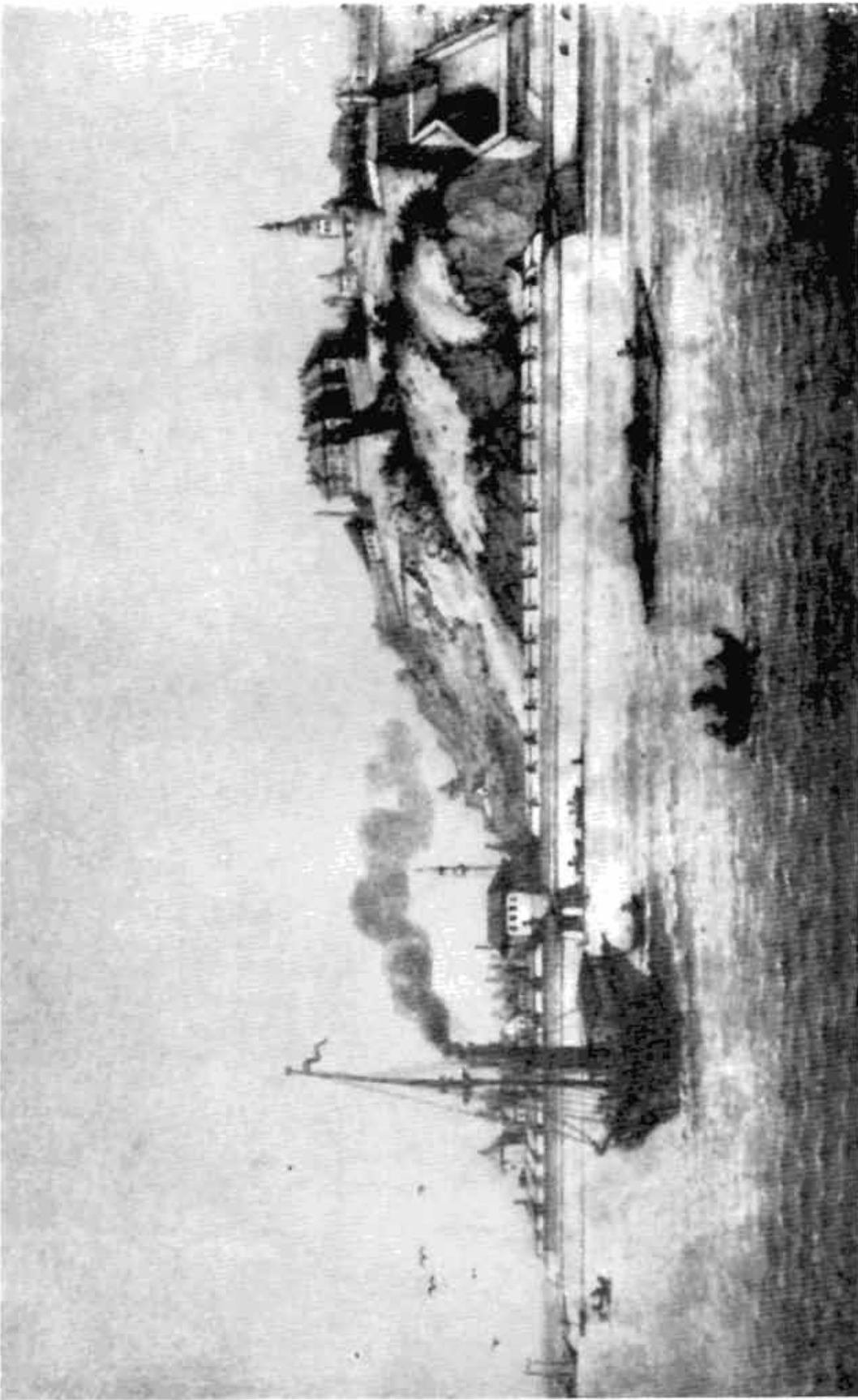
L'idéologie qu'élabora alors Marković, sous l'influence de Tchernichevsky, Pisarev, Lavrov, Dobroliubov est introduite très rapidement chez les intellectuels et les jeunes artisans de Belgrade. En plus du *Pobratimstvo*, qui accepte les idées de Marković, on voit se former dans la Haute Ecole des cercles secrets qui étudient les articles du *Radenik*, ainsi que les brochures de Marković qui s'infiltrèrent dans les larges couches populaires de Serbie et de Voïvodine.

Le mouvement de Marković s'enracine alors profondément et dirige l'action dans l'esprit des idées socialiste; sous son influence naît un grand intérêt pour les points de vue matérialistes sur le monde et les sciences, dans la littérature et la critique, et en premier lieu dans la critique sociale.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Svetozar Marković, étudiant.

Fig. 2 — Svetozar Marković, après les études.

Београд почетком друге половине XIX века. — Белград au commencement de la seconde moitié du XIXe siècle.